

**ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԻՆ**

ԳՐԻԳՈՐ ԲՐՈՒՏԵԱՆ

ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

(Ծննդեան 100-ամեակին)

Գիտության ամեն բնագաւառի մէջ կան բազմաթիւ մեծանուն գիտնականներ, որոնց անունները յայտնի են ամբողջ աշխարհում, որոնք մեծ աւանդ ունեն մարդկության ընդհանուր առաջընթացի մէջ: Միեւնոյն ժամանակ, գիտության ամեն մի բնագաւառի մէջ կան ընդամենը մի քանի մեծերի անուններ, որոնք յատուկ առանձնանում են իբրեւ տուեալ բնագաւառի սիւներ, իբրեւ այն հսկաները, որոնց ուսերին է կանգնած գիտության տուեալ բնագաւառը: Սրանք ա՛յն մեծերն են, որոնք ստեղծել են տուեալ բնագաւառի **գիտական աշխարհայեացքը**: Հէնց ա՛յս մեծերն են, որ շտկել, որոշել են մարդկային մտքի զարգացման ուղղութիւնը իրենց բնագաւառների մէջ: Աստղագիտության պատմության մէջ այս կարգի մեծերից յայտնի են միայն մի քանի անուններ. Կլաւդիոս Պտղոմէոս՝ հելլենիստական Աղեքսանդրիայից, Նիկոլայ Կոպեռնիկոս՝ միջնադարեան Լեհաստանից, Իսահակ Նիւտոն՝ միջնադարեան Բրիտանիայից եւ Վիկտոր Համբարձումեան՝ Խորհրդային Հայաստանից:

Համբարձումեանը աստղագիտության եզակի մեծերից է: Նա կարողացել է մէկ մարդկային կեանքի ընթացքում մէկ մարդու ջանքով կտրուկ փոխել մի ամբողջ գիտության զարգացման ուղղութիւնը, դրա բովանդակութիւնը: Նրա շնորհիւ քսաներորդ դարի ընթացքում արմատապէս փոխուեց աստղաֆիզիկայի էութիւնը: Տիեզերքը ֆիզիկայի միջոցներով ուսումնասիրող գիտութիւնից այն դարձաւ Տիեզերքի **զարգացումը, բարեշրջութիւնը** (evolution) հետազոտող գիտութիւն: Համբարձումեանը մարդկանց համար բացայայտեց, որ մենք ապրում ենք շատ երիտասարդ (հազար անգամ անելի երիտասարդ, քան մինչ այդ համարւում էր) Տիեզերքում, որտեղ տարբեր տիեզերական մարմիններ ունեն տարբեր տարիքներ, եւ որտեղ տակաւին չի աւարտուած նոր մար-

միներնի առաջացումը, որտեղ մեր աչքի առաջ ծնունդ են աստղեր, աստղային համակարգեր եւ մինչեւ անգամ՝ հսկայական գալակտիկաներ ու գալակտիկաներից կազմուած համակարգեր:

Վիկտոր Համբարձումեանի նախնիները Արեւմտեան Հայաստանից են՝ պատմական Ծաղկոտն գաւառի Դիադին փոքրիկ քաղաքից: Ընտանիքն իր անունը ստացել է 1600-ականների վերջերին Դիադինում բնակուող շատ յայտնի մի մարդուց, որ կոչուել է Մահտեսի Համբարձում: 1828-ին ռուս-թուրքական պատերազմի հարկադրանքով Դիադինի ողջ հայութեան հետ միասին Համբարձումեանները գաղթել, հաստատուել են Սեւանայ լճի ափին՝ Բասարգեչարում (այժմ՝ Վարդենիս): Վիկտոր Համբարձումեանի հայրը՝ Համազասպ Համբարձումեանը, ծնուել է հէնց Բասարգեչարում 1880-ին: Տակաւին երիտասարդ՝ գիւղից դուրս է եկել ուսումը շարունակելու համար: Սովորել է տարբեր տեղերում՝ Երեւանի թեմական դպրոցում, Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցում, Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանում եւ աւարտել է Պետերբուրգի Կայսերական համալսարանը: Եղել է իր ժամանակի հայ մտաւորականութեան փայլուն ներկայացուցիչներից մէկը: Թէպէտ կրթութեամբ եղել է իրաւաբան, սակայն շատ աւելի յայտնի է դարձել իբրեւ բանաստեղծ, գրականագէտ, բանասէր եւ անգուգական թարգմանիչ: Հայ մշակոյթի մէջ անգնահատելի աւանդ են նրա կատարած թարգմանութիւնները: Բացառիկ կարեւորութիւն ունեն յատկապէս հին յունարէն բնագրերից արեւելահայ աշխարհաբարի նրա թարգմանած Հովերոսի «Իլիականն» ու «Ոդիսականը». թարգմանել է նաեւ Էսքիլոս, Եւրիպիդէս, Սոֆոկլէս, Վիրգիլիոս, Հայնէ, Լերմոնտով, Նադսոն եւ այլն: Եղել է շատ գործուն հասարակական դէմք. յայտնի է, որ 1912 թուականին Թիֆլիսում երկու հոգու ջանքերով ստեղծուում է Հայ գրողների կովկասեան ընկերութիւնը: Այդ մարդկանցից մէկը Յովհաննէս Թումանեանն էր, ով այդ ընկերութեան նախագահն էր, իսկ միւսը՝ Համազասպ Համբարձումեանը, որ եւ այդ ընկերութեան քարտուղարն էր: Երկար տարիներ անտիկ գրականութիւն է դասաւանդել Հայաստանի բուհերում, եղել է անգուգական դասախօս: Նրա դասախօսութիւնների մասին մինչեւ այժմ զարմանալի պատմութիւններ են պատմում:

1904 թուականին Թիֆլիսում Համազասպ Համբարձումեանը ամուսնացել է Յիւին-վալի քաղաքի ծխատէր քահանայ Տէր Սահակ Խախանեանցի դստեր՝ Հռիփսիմէի հետ: Ունեցել է երեք զաւակ՝ մի դուստր, ապա երկու որդի: Այս զաւակներից միջոցեկը հէնց Վիկտոր Համբարձումեանն է:

Ապագայ գիտնականը ծնուել է 1908 թուականի Սեպտեմբերի 18-ին Թիֆլիսում: Արդէն երեք տարեկանում հայրը նկատել է երեխայի արտակարգ ընդունակութիւնները եւ սկսել է յատուկ զբաղուել նրա դաստիարակութեամբ: Գիտութեան նկատմամբ սէրը պատանու մէջ ներարկել է հէնց հայրը, որ թէպէտ եղել է հումանիտար բնագաւառի մասնագէտ, սակայն բացառիկ սէր է ունեցել բնական ու ճշգրիտ գիտութիւնների, մասնաւորապէս՝ մաթեմատիկայի նկատմամբ:

Բնը տարեկանում փոքրիկ Վիկտորը սկսում է իր գիտական պարապմունքները, իսկ աստղագիտութեամբ սկսում է զբաղուել տասնմէկ տարեկանից: Սերտում-իւրացնում է աստղագիտութեանը եւ յարակից բնագաւառներին վերաբերող մեծ ծաւալի գիտական գրականութիւն: Ձեռք է բերում մի փոքրիկ աստղադիտակ յիսուն անգամ խո-

շորացումով եւ սկսում է կատարել կանոնաւոր աստղագիտական դիտումներ: Բանը հասնում է այնտեղ, որ նա հէնց այդ տարիքում սկսում է գիտական յօդուածներ գրել իր իսկ կատարած դիտումների հիման վրայ: Պատանու հայրը իր յուշերում պատմում է, որ երիտասարդ Վիկտորը տասնմէկից տասնհինգ տարեկանում գրել է հինգ լուրջ գիտական աշխատութիւններ: Այսօր այդ յօդուածներից մէկը մեզ յաջողուել է գտնել Հայաստանի ազգային արխիւում: Դա արեւաբծերի դիտումների միջոցով Արեգակի սկաւառակի պտտման նոր պարբերութիւն գտնելուն նուիրուած մի աշխատութիւն է՝ գրուած տասներեքամեայ Վիկտոր Համբարձումեանի ձեռքով՝ աշակերտական ձեռագրով, սակայն ոչաշակերտական, բացառիկ բարձր գիտական լրջութեամբ: Պատանի Վիկտորը նաեւ տարբեր տեղեր հանդէս է գալիս զեկուցումներով գիտութեան զանազան խնդիրների մասին: Յայտնի է, որ տասնհինգ տարեկանում (1924 թ.) Երեւանի պետական համալսարանում նա դասախօսութիւն է կարդացել (համալսարանի դասախօսական կազմի եւ բարձր կուրսերի ուսանողների համար) յարաբերականութեան տեսութեան մասին: Այդ դասախօսութեանը ներկայ է եղել նաեւ Հայաստանի այդ ժամանակուայ կառավարութիւնը: Դասախօսութիւնից մէկ օր անց պատանի գիտնականին ընդունում է Հայաստանի Կոմկոմի առաջին քարտուղար Աշոտ Յովհաննիսեանը, իսկ ապա՝ նաեւ Ժողկոմխորհի նախագահ Ալեքսանդր Մեասնիկեանը: Մի խօսքով, արդէն դպրոցական հասակից նա հռչակուած է եղել իբրեւ պատանի գիտնական:

Դպրոցական տարիներին պատանի Վիկտորը յայտնի է եղել ոչ միայն որպէս երիտասարդ գիտնական: Նա հրաշալի իմացել է գրականութիւն, եղել է փայլուն ասմունքող: Հէնց իր բարձրակարգ ասմունքի շնորհիւ էլ պատանի Վիկտորը արժանացել է Յովհաննէս Թումանեանի ուշադրութեանը, ծանօթացել ամենայն Հայոց բանաստեղծի հետ: Յայտնի է նաեւ, որ մեծն Թումանեանն իր վերջին բանաստեղծութիւնը՝ «**Միքիուսի հրաժէշ**»-ը գրել է պատանի գիտնականի հետ ունեցած զրոյցից յետոյ...

1924-ին, Թիֆլիսի թիւ 4 արական գիմնազիան աւարտելուց յետոյ պատանի Վիկտոր Համբարձումեանը մեկնում է Լենինգրադ՝ ուսումը շարունակելու: Առաջին տարին ինչ-ինչ պատճառներով չի կարողանում համալսարան ընդունել, սակայն ժամանակն ի գուր չի կորցնում. ընդունում է Գերցենի անուան մանկավարժական ինստիտուտը, իսկ մէկ տարի անց տեղափոխւում է համալսարան: Հէնց ուսանողական տարիներից էլ սկսում է իր գիտական հետազոտութիւնների արդիւնքները տպագրել միջազգային գիտական մամուլում: Նրա առաջին հրապարակումը լոյս է տեսել գերմանական *Astronomische Nachrichten* (Աստրոնոմիշե Նախրիխտեն) շատ հեղինակաւոր գիտական հանդէսում, երբ նա եղել է ընդամենը առաջին կուրսի ուսանող: Լենինգրադի համալսարանն աւարտելիս Համբարձումեանն արդէն աշխարհահռչակ գիտնական էր:

Համալսարանն աւարտելուց յետոյ երեք տարի նրա ասպիրանտական ուսումնառութիւնը անցնում է Պուլկովոյի աստղադիտարանում մեծանուն ռուս աստղագէտ Արիստարք Բելապոլսկու ղեկավարութեամբ: Լենինգրադում էլ սկսում է նրա աշխատանքային գործունէութիւնը: Դասաւանդել է տարբեր բուհերում, աշխատել տարբեր գիտական հիմնարկներում, ղեկավարել գիտական կազմակերպութիւններ: 1934 թուականին ստեղծում է Խորհրդային Միութեան մէջ առաջին աստղաֆիզիկայի ամբիոնը: Հիմնադրում է **Տեսական աստղաֆիզիկա** առարկան Խորհրդային Միութիւնում (եւ

ընդհանրապես, նա համարում է այդ առարկայի հիմնադիրներից մեկը ամբողջ աշխարհում): Իսկ ընդամենը 32 տարեկանում դառնում է Լենինգրադի համալսարանի գիտական ղեկավարը (պրոֆեսոր): Պատերազմի հենց սկզբից կառավարության յանձնարարությամբ Վիկտոր Համբարձումեանը ստեղծում է համալսարանի գիտական մասնաճիւղը եւ այդ մասնաճիւղի հետ միասին տարհանւում է թիկունք՝ Ելաբուգայ քաղաքը (Կազանի մօտ), ուր մի քանի տարի յոյժ արդիւնաւետ աշխատում է ի նպաստ երկրի պաշտպանութեան: Հենց այս տարիներին էլ, ի թիւս այլ կարեւոր գիտական ձեռքբերումների, նա լուծում է պոտոր միջավայրում լոյսի ցրման խնդիրը, որ հակառակ գուտ հիմնարար՝ աստղաֆիզիկական տեսական խնդիր լինելուն, անմիջապէս կիրառւում է ռազմական բնագաւառում եւ տալիս փայլուն արդիւնք: Միայն ա՛յդ խնդրի լուծման շնորհիւ հնարաւոր է դառնում յաղթահարել հակառակորդի սուզանաւերի անյայտնաբերելիութիւնը եւ բեկում մտցնել ստորջրեայ մարտերում հակառակորդի յաջողութիւնների ընթացքի մէջ: Մի քանի տարի անց (1946 թ.) հենց ա՛յս խնդրի լուծման համար Վ. Համբարձումեանն ստանում է իր առաջին Ստալինեան մրցանակը:

1943 թ. աշնանը, դեռ պատերազմը չաւարտուած, Համբարձումեանը թողնում է իր բոլոր գործերը, պաշտօնները եւ ապահով, հեռանկարային տեղը Ռուսաստանում ու տեղափոխւում է Հայաստան: Իր յուշերում իր այդ քայլը նա անուանել է «հայրենադարձութիւն»: Եւ այդ ժամանակից մինչեւ իր կեանքի վերջը նա ապրել է Հայաստանում: Սկզբի մի քանի տարիներն ապրում է Երեւանում, իսկ 1946-ին իր ընտրութեամբ, իր ջանքով ու աշխարհայեացքով Բիւրականում հիմնադրւում է աստղադիտարանը եւ Համբարձումեանը ընտանիքի հետ միասին տեղափոխւում է Բիւրական: Առաջին մի քանի տարիներն ապրել է գիւղում, ապա՝ աստղադիտարանում կառուցուած ժամանակաւոր կացարաններում: 1950-ին ստանում է իր երկրորդ Ստալինեան մրցանակը. այդ գումարի մի մասով կառուցում է աստղադիտարանի քարէ պարիսպը, մնացեալ մասով էլ՝ իր առանձնատունը (որ յետոյ մտցնում է աստղադիտարանի հաշուեկշռի մէջ առանց նոյնիսկ նուիրատութիւն ձեւակերպելու): Եւ այդ ժամանակից էլ ապրել է իր կառուցած տանը: Այդ տանն էլ վախճանուել է 1996 թ. Օգոստոսի 12-ի երեկոյեան:

Վիկտոր Համբարձումեանը եղել է Հայաստանի գիտութիւնների ակադեմիայի հիմնադիր անդամների թւում: Եւ 1943 թուականից սկսեալ յիսուն տարի ղեկավարել է Հայաստանի ամբողջ գիտութիւնը: Առաջին չորս տարիները՝ 1943-1947 թթ. նա եղել է Ակադեմիայի փոխնախագահը (նախագահն է եղել Յովսէփ Օրբելին): Իսկ 1947-ից մինչ 1993 թուականը 46 տարի անընդմէջ եղել է Հայաստանի գիտութիւնների ակադեմիայի նախագահը: Եւ մեծ չափով Վ. Համբարձումեանին ենք պարտական գիտութեան այն աննախադէպ թռիչքային զարգացումը, որ եղաւ Հայաստանում յետպատերազմեան տասնամեակների ընթացքում: Հիմնականում Համբարձումեանի ընտրութեամբ, նրա նախաձեռնութեամբ են Հայաստանում սկզբնաւորւում ու բուռն զարգացում ապրում գիտութեան ժամանակակից հեռանկարային ճիւղերը, դրանց հիման վրայ՝ արդիւնաբերութեան գիտատար արդիական ճիւղերը եւ սրանց զուգահեռ՝ Հայաստանի բուհերում էլ արմատաւորւում է այդ բնագաւառների մասնագէտների ուսուցումը: Հետագայում սա հանգեցրեց Հայաստանի հասարակութեան մէջ գիտատեխնիկական մտաւորականութեան ձեւաւորմանը: Հարկ է յիշել, որ մինչ այդ Հայ հասարակութեան մէջ

մտաւորականները գերազանցապէս հումանիտար կրթութեամբ անձինք էին: Եւ սա էլ, բնականաբար, միակողմանիութիւն պիտի մտցնէր ամբողջ Հայ հասարակական մտքի մէջ: Գիտատեխնիկական մտաւորականութեան առկայութիւնը, բնականաբար, հարստացրեց, առաւել ամբողջական դարձրեց Հայ հասարակութիւնը, որն անկասկած, դրականօրէն ազդեց Հայաստանի հոգեւոր-մշակութային ամբողջ վիճակի վրայ:

Վիկտոր Համբարձումեանն ամուսնացել է 23 տարեկանում: Կինը՝ Վերա Համբարձումեանը (օրիորդական ազգանունը՝ Կլոչիսինա,) ազգութեամբ ռուս, ծնունդ է Մոլիկամսկում (հիւսիսային Ուրալ): Վ. Համբարձումեանի կեանքում բացառիկ է եղել կնոջ՝ Վերա Ֆետորովնայի դերը, որն ամբողջովին իր վրայ է վերցրել ընտանիքի եւ կենցաղի բոլոր հոգսերը՝ ամուսնուն լրիւ ազատելով դրանցից, առաւելագոյնս հնարաւորութիւն ստեղծելով նրա համար՝ զբաղուելու ի՛ր հիմնական գործով: Կնոջ հետ միասին ապրել են 64 տարի, աշխարհ են բերել չորս զաւակ՝ երկու դուստր եւ երկու որդի: Այր ու կին մահացել են մէկ տարի տարբերութեամբ. նախ կինը, ապա մէկ տարի անց՝ ինքը:

Համբարձումեանի գիտական վաստակը շատ բարձր է գնահատուել ամբողջ աշխարհում տակաւին իր կենդանութեան օրօք: Դրա խօսուն վկայութիւններն են նրա ստացած բազմաթիւ միջազգային պարգէներն ու մրցանակները, պատուաւոր կոչումները: Նա երբեւէ գիտական թեզ չի գրել եւ, բնականաբար, չի էլ պաշտպանել, սակայն 27 տարեկանում արժանացել է գիտութիւնների դոկտորի գիտական աստիճանի: Իսկ դրանից մէկ տարի առաջ էլ՝ 26 տարեկանում նրան շնորհուել է պրոֆեսորի կոչում: Եղել է իր ժամանակ աշխարհում եղած համարեա բոլոր ակադեմիկաների անդամ (30-ից աւելի), բազում համալսարանների պատուաւոր դոկտոր, բազմաթիւ քաղաքների պատուաւոր քաղաքացի եւ այլն: Նա ստացել է գիտնականի համար հնարաւոր համարեա բոլոր պարգէներն ու մրցանակները (այդ թւում՝ ԽՍՀՄ ԳԱ բարձրագոյն պարգէւը՝ Լոմոնոսովի ան. ոսկէ մեդալ, Ռուսաստանի Դաշնութեան Պետական մրցանակ, բազում երկրների ակադեմիկաների բարձրագոյն պարգէները): Նրա ստացած կարեւորագոյն պարգէների ու մրցանակների ցուցակում բացակայում է միայն Նոբելեան մրցանակը: Համբարձումեանն իրօք չի ստացել Նոբելեան մրցանակ, սակայն դրա պատճառները բնաւ կապ չունեն գիտութեան հետ: Վ. Համբարձումեանի կատարած որոշ աշխատանքների համար Նոբելեան մրցանակ տրուել է, սակայն... ոչ իրեն: Միեւնոյն ժամանակ, դա չի խանգարել, որ նա լինի իր ժամանակի ամենահեղինակաւոր գիտնականն աշխարհում: Վիկտոր Համբարձումեանը միակ խորհրդային գիտնականն է, որ ընտրուած է եղել Միջազգային Աստղագիտական Միութեան նախագահ (ընդ որում՝ 1961 թուականին՝ սառը պատերազմի լարուած տարիներին), եւս միակ խորհրդային գիտնականն է, որ եղել է Գիտական Միութիւնների Միջազգային Խորհրդի նախագահ եւ առաջին մարդն է, որ այդ պաշտօնում ընտրուել է երկու անգամ (հակառակ կանոնադրութեամբ սահմանուած արգելքին)՝ որպէս եզակի բացառութիւն: Միեւնոյն ժամանակ, ինքը՝ մեծանուն գիտնականը, զարմանալի անտարբեր է եղել իր ձեռքբերումներին եւ արժանիքներին տրուած գնահատականների նկատմամբ: Դրա վկայութիւնն են նրա դոկտորական եւ պրոֆեսորական վկայականները, որ նա ստացել է այդ գիտական աստիճանն ու կոչումը իրեն շնորհուելուց 16 տարի անց... Իսկ իր համալսարանական դիպլոմը Համբարձումեանն ստացել է համալսարանն աւարտելուց... 50 տա-

րի անց: Մա իրօք որ արտառոց է. ուրիշ նման դեպք պատմութեանը յայտնի չէ: Ընդ որում, այդ յիսուն տարիների ընթացքում նա չորս տարի եղել է այդ միեւնոյն համալսարանի ղեկավարը:

Վիկտոր Համբարձումեանը գիտական հետազոտութիւններ է արել երեք տարբեր բնագաւառների մէջ. տեսական ֆիզիկայ, մաթեմատիկական ֆիզիկայ եւ, անշուշտ, աստղաֆիզիկայ: Այս երեք բնագաւառների մէջ էլ Համբարձումեանը նշանակալի հետք է թողել: Ժամանակակից մաթեմատիկական ֆիզիկայում կայ մի մեծ բնագաւառ «հակադարձ խնդիրներ» անունով, եւ յայտնի է, որ այդ բնագաւառի սկզբնաւորողը, հիմք դնողը եղել է քսանամեայ Վիկտոր Համբարձումեանը: Պակաս կարելուր չեն նրա ներդրումները ֆիզիկայի մէջ: Նա յայտնի է որպէս քուանտային ֆիզիկայի առաջին հետազոտողներից մէկը, որպէս ատոմի միջուկում նեյտրոնների գոյութեան տեսական յայտնաբերողը (1930 թ. Դ. Իվանենկոյի հետ միասին): Իսկ աստղագիտութեան ասպարէզում նրա ներդրումը դժուար է նոյնիսկ գնահատել: Եթէ մաթեմատիկայի եւ ֆիզիկայի պատմութեան մէջ Համբարձումեանը մտել է որպէս քսաներորդ դարի խոշորագոյն գիտնականներից մէկը, ապա աստղագիտութեան պատմութեան մէջ նա իր բացառիկ տեղն ունի որպէս բոլոր ժամանակների մեծագոյն աստղագետներից մէկը: Նա քսաներորդ դարի այն եզակի գիտնականն է, որի աշխատանքները տակաւին իր կենդանութեան օրօք այլոց կողմից կոչուել են «**կոպեռնիկոսեան**», իրենց յեղափոխականութեամբ եւ կարեւորութեամբ զուգակշիռ դրուելով Կոպեռնիկոսի գործերին:

Հարկ է յատուկ շեշտել, որ Համբարձումեանի տեղը համաշխարհային գիտութեան պատմութեան մէջ բնաւ կախուած չէ նոյնիսկ նրա գաղափարների ճիշտ կամ սխալ լինելուց: Կարելորն այստեղ այն է, որ Համբարձումեանի յեղափոխական գաղափարները մարդկութեանը եւս մէկ քայլ մօտեցրին Տիեզերքի մասին ճշմարտութիւնը հասկանալուն: Համբարձումեանի աշխատանքներով սկիզբ է առել Տիեզերքի գիտական ճանաչման արդի փուլը:

«Որքան մեծ էր գիտութեան մէջ, նոյնքան էլ համեստ ու հասարակ էր կենցաղում»:
Այս շատ յայտնի բնութագրումը լիովին ճիշտ է Վիկտոր Համբարձումեանի պարագայում: Այսօր նրա տունը մտնողը, տեսնելով նրա համեստ ու ծայրաստիճան հասարակ կենցաղի իրեղեն վկայութիւնները, չի կարողանայ պատկերացնել, որ հէնց ա՛յդ միջավայրում է ապրել բոլոր ժամանակների մեծագոյն աստղագետներից մէկը: Նա այն եզակի մեծերից է, որ ապրել է այնպէս, ինչպէս մտածել է, ինչպէս համարել է ճիշտ: Կենցաղում եղել է նուազագոյն անհրաժեշտով բաւարարուելու կողմնակից եւ հէնց այդպէս էլ ապրել է: Դրա պերճախօս վկայութիւնն են գիւղական հիւսնի ձեռքով սարքուած գրքի դարակները, որոնց վրայ նրա գիտական գրադարանն է դասաւորուած եւ հասարակ ցածրիկ փայտեայ թախտը, որի վրայ քնել է մեծանուն գիտնականը:

Իր քաղաքական հայեացքներով Վ. Համբարձումեանը միշտ եղել է հզօր պետականութեան կողմնակից, ու նաեւ դա է պատճառներից մէկը, որ արեւմուտքում նրան անուանում էին «**կարմիր գերիսկայ**»՝ ակնարկելով խորհրդային պետութեանը նրա նուիրուածութիւնը եւ գիտութեան մէջ էլ գերիսկայ լինելը (գերիսկաները մեզ յայտնի ամենամեծ աստղերն են): Միեւնոյն ժամանակ, Համբարձումեանի համար միշտ առաջնային են եղել ազգային շահերը: Եւ իր ողջ կեանքի ընթացքում նա բոլոր առիթներն օգտագործել է ի նպաստ Հայաստանի եւ Հայութեան գործելու համար: Սրա լաւագոյն վկայու-

թիւներէից է Համբարձումեանի դիրքորոշումը Արցախի խնդրում: Երբ սկսուեց Արցախեան շարժումը, եւ դրուեց Արցախի հայութեան արդար իրաւունքների պաշտպանութեան հարցը, Համբարձումեանը անվարան կանգնեց Հայոց ազգային շահերի պաշտպանութեան կողմը: Արցախի հայութեան իրաւունքներին ի պաշտպանութիւն ամենաբարձր ատենաներում նրա ունեցած ելոյթները մինչեւ այժմ չեն կորցրել իրենց կարեւորութիւնը խնդրի դրուածքի յստակութեամբ եւ առաջ քաշուած հարցերի սկզբունքայնութեամբ: Աւելին, ի պաշտպանութիւն իր ժողովրդի արդար իրաւունքների Վիկտոր Համբարձումեանը 82 տարեկան հասակում գնաց ծայրայեղ քայլի՝ հացադուլի: Եւ անյողդող մնաց բազմաթիւ՝ նոյնիսկ ամենաբարձրաստիճան պետական այրերի յորդորներին: Եւ հացադուլը սկսելուց մէկ շաբաթ անց դադարեցրեց միայն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի միջամտութիւնից յետոյ:

Ազգային խնդիրների վերաբերեալ Վ. Համբարձումեանի դիրքորոշման մի կարեւոր դրսեւորումն է նաեւ նրա վերաբերմունքը հայոց լեզուի նկատմամբ, որ կարելի է մէկ բառով անուանել «**պաշտամունք**»: Ինքը լինելով հայոց լեզուի ջերմ պաշտպանը, ջանացել է ամեն կերպ նպաստել Հայաստանում մայրենի լեզուի կիրառութեան արմատաւորմանը, ամրապնդմանը: Նրա կարգադրութեամբ է, որ սկսեալ 1946 թուականից Հայաստանի գիտութիւնների ակադեմիայում (միակը Խորհրդային Միութեան մէջ) ամբողջ ներքին գրագրութիւնը կատարուել է տեղի մայրենի լեզուով:

Վ. Համբարձումեանի կեանքի վերջին տարիները համընկան Հայաստանի համար ծանր ժամանակների հետ: Եւ, բնականաբար, ժամանակի դժուարութիւններից անմասն չմնաց նաեւ մեծանուն գիտնականը: Նա իր ժողովրդի մեծ մասի հետ ապրեց 1990-ականների սկզբի ծանր պայմաններում, սակայն երբեք չտրտնջաց, չկորցրեց իր ժողովրդի լուսաւոր ապագայի հաւատը: Այսօր էլ նրա տանը պատին կարելի է տեսնել մեծն Թումանեանի «Լուսաւորչի կանթեղը», գրուած մեծն Վիկտոր Համբարձումեանի ձեռքով 90-ականների մութի ու ցուրտի տարիներին:

«.....
Ով անմեղ է, լիքը սիրով,
Ու հաւատով անսասան,
Ով նայում է վառ յոյսերով
Դէպի Հայոց ապագան,-

Նա կը տեսնի էն մշտավառ
Ջահը՝ կախուած երկրնքից,
Ասես՝ Աստծու աչքը պայծառ
Հսկում է ցած երկնքից»:

Վստահ կարելի է ասել, որ Վիկտոր Համբարձումեանը տեսել է Լուսաւորչի կանթեղը...¹

¹ Հեղինակը սիրով շնորհակալութիւն է յայտնում Վիկտոր Համբարձումեանի դստերը՝ Կարինէ Շահբազեանին, այս շարադրանքը մանրամասն նայելու եւ օգտակար դիտողութիւնների համար: